

גלגל הוא שחוזר בעולם

כִּי־הָיָה בְּךָ אֲבִיּוֹן מֵאַחַד אַחִיד בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצֶךָ אֲשֶׁר־הָיָה לָךְ לֹא תֵאֲמַץ אֶת־לִבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת־יָדְךָ מֵאַחִיד הָאֲבִיּוֹן ... נָתַן תִּתֵּן לוֹ וְלֹא־יִרְעַ לִבְּךָ בְּתִתֶּנּוּ לוֹ כִּי בְּגִלְל הַדָּבָר הַזֶּה יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל־מְשָׁלְךָ יָדְךָ: (דברים טו ז-י).¹

ספרי דברים פרשת ראה פיסקא קיז – שחר אמירה ושכר מעשה

"כי בגלל הדבר הזה" – אם אמר ליתן ונתן, נותנים לו שכר אמירה ושכר מעשה. אמר ליתן ולא הספיק בידו ליתן, נותנים לו שכר אמירה כשכר מעשה. לא אמר ליתן אבל אמר לאחרים תנו, נותנים לו שכר על כך, שנאמר: "כי בגלל הדבר הזה".² לא אמר ליתן ולא אמר לאחרים תנו, אבל נוח לו בדברים טובים, מנין שנותנים לו שכר על כך? תלמוד לומר: "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשיך".³

מסכת שבת דף קנא עמוד ב – גלגל שחוזר בעולם

תניא, רבי אלעזר הקפר אומר: לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו,⁴ שאם הוא לא בא – בא בנו, ואם בנו לא בא – בן בנו בא, שנאמר: "כי בגלל הדבר הזה".⁵ תנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם. אמר רב יוסף: נקיטינן, האי צורבא מרבנן לא מיעני – והא קא חזינן דמיעני! – אם איתא דמיעני, אהדורי אפתחא לא מיהדר.⁶ אמר לה רבי חייה לדביתהו: כי אתי עניא – אקדימי ליה ריפתא, כי היכי דלקדמו לבניך.⁷ – אמרה ליה: מילט קא לייטת להו?⁸ – אמר לה: קרא קא כתיב: "כי בגלל הדבר הזה", ותנא דבי רבי ישמעאל: גלגל הוא שחוזר בעולם.⁹ תניא רבן גמליאל ברבי אומר: "ונתן לך רחמים ורחמך והרבך", כל המרחם על הבריות – מרחמין עליו מן השמים, וכל שאינו מרחם על הבריות – אין מרחמין עליו מן השמים.¹⁰

¹ גם זו מצווה מבוארת, כלשון רמב"ן (הוא לא מציין זאת פירושו בפרשתנו), שהרי כבר נזכרה מצוות צדקה בספר ויקרא פרשת בהר. ראו דברינו [מצוות צדקה](#) שם. וכאן נוספה הברכה וההבטחה לגמול, דבר די נדיר בתורה (השוו עם מצוות העניקה לעבד ולאמה להלן בפרשה, שם ההעניקה היא בעקבות הברכה ואילו כאן הברכה היא בעקבות מעשה הצדקה). תוספת חשובה אחרת בפרשתנו היא הגישה הריאלית של התורה בפסוק הסמוך: "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על כן אנכי מצווך פתוח תפתח וכו'". וזה דבר נדיר בתורה. ראו פירושי חזקוני ורמב"ן על פסוק זה שמתחבטים במשמעות אמירה זו, האם חו"ה התורה מרפה כאן את ידי העוסקים במצווה וגוזרת שכלל שנסתדל לפתור את בעיית העוני לא נוכל? אולי יהיו דורות שכן יזכו לכך? ואנו בעניין אחר.

² הדגש בדרשה זו הוא על המילה "הדבר" שמשמעה דיבור. גם הדיבור הוא חשוב. אם נלווה למעשה וודאי טוב. וגם אם לא, גם אם דיבר (הבטיח לתת) ולא הספיק משום מה לתת, או שגרם בדיבורו שאחרים יתנו, עדיין יש לו שכר אמירה "כשכר מעשה". וכדברי גמרא בבא בתרא ט ע"א: "גדול המעשה יותר מן העושה, שנאמר: והיה מעשה הצדקה שלום ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם". ראו לשון מדרש מאוחר, פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) דברים פרשת ראה דף כה עמוד א, שמשנה קצת את הנוסח של מדרש ספרי: "אמר ליתן ונתן, נותנין לו שכר דבור ושכר מעשה. אמר ליתן ולא הספיק בידו ליתן, שכר דבור נותנין לו ולא שכר מעשה. לא אמר ולא נתן יצא כל שכרו בהפסדו. אבל אמר לאחרים תנו, מנין שנותנין לו שכר על כך? תלמוד לומר: כי בגלל הדבר הזה". יש כאן ניסיון לאזן בין הדיבור למעשה. מחד גיסא, להכיר בחשיבות המעשה שסוף סוף הוא העיקר, אבל, מאידך גיסא, לתת גם שכר לדיבור ולדירבון. ראו מדרש תנאים לפסוק: "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך – בגלל שדברת עליו לאחרים. והפסוק אומר: והיה מעשה הצדקה שלום (ישעיהו לב יז), מושלו משל למה הדבר דומה? לסרסור שהסרסורות שלו מאה מנה. אם הסרסור מאה מנה, קל וחומר לדמי השדה!". הדיבור הוא סרסור (מתווך) הנתניה היא השדה!

³ "נוח לו בדברים טובים" פירושו שלפחות בדיבורו גרם לעני הרגשה טובה. לא היה לו כסף לתת, אבל דיבר טובות עם העני, פייסו בדיבור אמפתי והזדהה עם סבלו. ראו לשון המקבילה בתוספתא מסכת פאה (ליברמן) פרק ד הלכה יז: "אמר ליתן ונתן, נותנין לו שכר אמירה ושכר מעשה. אמר ליתן ולא הספיק בידו ליתן, נותנין לו שכר אמירה כשכר מעשה. לא אמר ליתן אבל אמר לאחרים תנו, נותנין לו שכר על כך ... לא אמר לאחרים תנו אבל מניח לו בדברים טובים, מניין שנותנין לו שכר על כך? שנאמר: כי בגלל הדבר הזה". בגלל הדיבור הזה. וכבר הרחבנו בנושא הדיבור לעני ופייסו בדברים בדברינו [צדקה בדיבור – פיוס העני בדברים](#).

⁴ על מידת העניות שלא יגיע לכדי כך.

⁵ מה ההוכחה מהפסוק? אפשר שכבר כאן הוא מרמז על הגלגל שיבוא בהמשך באופן ברור יותר. ואפשר שהכוונה לברכה שבהמשך הפסוק (והמעתיקים קצרו כדרכם). אתה זקוק לברכה משום שנפילה לעוני יכולה לקרות בכל רגע ובכל מצב. תן צדקה על מנת שלא תגיע למידה זו. ואם כך, הרי לנו סיבה לאזכור ברכה דווקא במצווה זו. ראו הערה 1 לעיל.

⁶ תרגום והסבר: מוחזק בידנו (נקיטין) שתלמיד חכם אינו נעשה עני. מקשים: והרי ראינו ורואים כמה וכמה תלמידי חכמים עניים! תשובה: אמנם יש כאלה, אבל אין הם מחזרים על הפתחים. ובתהלים לו כה: "... ולא ראיתי צדיק יָעָזב וְיָרָעוּ מִבְּקֶשׁ לָחֶם".

⁷ ר' חייה מזהיר את אשתו שכאשר יבוא עני בפתח תקדים ותיתן לו פת לחם על מנת שבבוא היום, יתנו הם לבנים שלנו פת לחם. ראו גמרא תענית כג ע"ב על אשתו של אבא חלקיה שהגשם ירד בזכותה, משום שהיא מקדימה ונותנת פת לעניים המתדפקים על פתח הבית, בעוד שהוא נותן להם כסף. ראו אגב שם גם את חלוקת הלחם בין הבן הגדול לקטן.

⁸ אשתו של ר' חייה כועסת עליו ואומרת: האם אתה מקלל את בנינו (שעתידים לבוא למידת העניות)?!

⁹ תשובת ר' חייה היא בציטוט דרשתו של ר' ישמעאל על הפסוק שלנו, היינו שאכן גלגל חוזר הוא בעולם ומצבנו הכלכלי הטוב (יחסית) כעת איננו ערובה שכן גם יהיה לבנינו. ולכן יש להקפיד על מצוות צדקה הדגש כאן הוא על הגלגל החוזר בין הדורות.

¹⁰ דרשת רבי ישמעאל המוזכרת בגמרא זו (לא מצאנו לה מקור במדרשי התנאים), היא מקור הביטוי "גלגל חוזר הוא בעולם" וממנה התגלגל הביטוי למדרשים ודרשנים רבים כפי שנראה להלן. אך יש מי שמתעקב על ההיבט הלשוני שלה. ראו פירוש כלי יקר (רבי

מדרש משלי (בובר) פרשה יא פסוק כד – מפזר ונוסף, מחסר ונחסר

"יש מפזר ונוסף עוד" – אמר ר' אבהו: אם ראית אדם מפזר מעותיו לצדקה, הוי יודע שנוסף לו שהוא מוסיף, שנאמר: "יש מפזר ונוסף עוד". "וחושך מיושר אך למחסור" – אמר ר' שמואל בר נחמן אמר ר' יוחנן: אם ראית אדם שהוא מונע עצמו מן הצדקה, הוי יודע שהוא מתחסר, שנאמר: "וחושך מיושר אך למחסור".¹¹

מדרש תנאים לדברים פרק טו פסוק י – אתה תעשה את שלך

"ולא ירע לבבך בתתך לו" שלא תאמר: הריני מבזבז נכסי לאחרים ומחר אני נצרך לבריות! תלמוד לומר: "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך" – עֲשֶׂה את שלך והמקום עושה את שלו. שאל פילוסופוס אחד את רבן גמליאל, אמר לו: כתוב בתורתכם: "נתן נתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו" וכי יש לך אדם שהוא מבזבז נכסיו לאחרים ואין לבו רע עליו שמא יצטרך לבריות?¹² אמר לו: אם בא אדם ללוות ממך, מלוהו אתה? אמר לו: לאו. – אם הביא לך את המשכון מלוהו אתה? אמר לו: הין. – אם הביא לך ערב שאינו כראוי, מלוהו אתה? אמר לו: לאו. – אם הביא לך ערב ראש המדינה מלוהו אתה? אמר לו: הין. אמר לו: והלוא דברים קל וחומר! אם כשערבו בשר ודם מלוהו אתה, קל וחומר כשערבו מי שאמר והיה העולם. והפסוק אומר: "מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו". (משלי יט יז).¹³

שמות רבה לא יד פרשת משפטים – עשיר היום – עני מחר, עני היום – עשיר מחר

"את העני עמך" (שמות כב כד)¹⁴, זהו שכתוב: "כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים" (תהלים עה ח) – למה דומה העולם הזה? לגלגל שבגינה. קלי חרס שבו – התחתונים עולים מלאים, והעליונים יורדים ריקנים. כך, לא כל מי

שלמה אפרים מלוטשיץ, איש לונטשיץ, מאה 16 פולין) על הפסוק בפרשתנו: "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה'". חז"ל (שבת קנא ב) למדו מן לשון בגלל שגלגל הוא שחוזר בעולם. ורבים תמחו על הלשון, כי בגלל אינו לשון גלגל, שהרי גימ'ל אחת חסירה. ואומר אני שכוונתם ז"ל לפרש בגלל מלשון וגללו את האבן (בראשית כט ג) ורצה לומר כשיתגלגל העוני בין האנשים מזה לזה כמנהגו. אז יברכך ה' ויגרום שלא יתגלגל ולא יתנפל עליך בנפול על אנשים. וממילא שמעין שהדבר מתגלגל בעולם כגלגל, שכל נותן סופו להיות מקבל. כי כך המדה בכל הנמצאים ... שכל נותן ישוב להיות מקבל ... שבכל הנמצאים הולך הדבר בסיבוב כגלגל שכל אחד מהם נותן ומקבל. בלתי ה' לבדו הוא הנותן ובלתי מקבל. כפסוק בדברי הימים א כט: "מידך נתנו לך". הנה כי כן התגלגל ה"גלגל" והפך ל"גלגל" ואין לתמוה על כך שהרי הרבה שורשים מגזרת הכפולים הופכים לגזרת מרובעים, כמו: עמם שהופך לעממם, נדד שהופך לנדנד, מרר שהופך למרמר, דקק לדקדק ועוד ועוד. ותודה לאסתר גולדנברג ז"ל שדקדקה עמנו בנושא זה, גללה את האבן מעל פי הבאר וקרבה את בגלל לגלגל. נראה עכ"פ, שפירוש כלי יקר יותר משרצה ללמדנו שיעור בדקדוק, שאף להגיע לסוף דבריו שרק הקב"ה אינו כפוף לגלגל העולם. רק הוא נותן ואינו זקוק לקבל (הגם שבציווי למשכן למדנו לכאורה אחרת). בני אנוש נכודים בגלגל החוזר בעולם, אך יש להם תרופה – הנתינה.

¹¹ לפני שנמשיך בגלגל המסתובב, נבחן גם את צידו החיובי, או את היכולת להישאר כל הזמן למעלה אם נותנים צדקה בלב חפץ. לפסוק בפרשתנו המבטיח ברכה לנותן הצדקה: "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשך ובכל משלך ידך" מתווסף הפסוק במשלי: "יש מפזר ונוסף עוד וחושך מיושר אך למחסור", שהוא הבסיס לאמונה העממית שהצדקה גורמת לברכה וחוזרת אל הנותן. מוטיב שהתגלגל גם לספרות הקבלה: כל המוסיף – מוסיפים לו" (תיקוני זוהר תקונא תשס"ד דף לח עמוד א, אמנם בנושא קצת אחר – כיבוד השבת). וב דרשות חז"ל אמנם ממקומות פסוק זה ממשלי על פיזור לימוד התורה והפצתה (ברכות סג ע"א): "תניא, הלל הזקן אומר: בשעת המכניסין – פזר, בשעת המפזרים – כנס", אבל מדרש זה מחזיר את הפסוק לפשוטו של מקרא שמדבר על צדקה. ראו פירוש אברבנאל לפסוק בפרשתנו שמחבר אותו עם הפסוק במשלי: "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשך ובכל משלך ידך רוצה לומר אל תחשוב שתפסיד את נכסיך עם פיזור הצדקה. אבל יהיה בהפך, כי יש מפזר ונוסף עוד. וכאשר נתן לעניים כן ירבה וכן יפרוץ אתה וכל אשר לך". על הברכה המובטחת בתורה בגין נתינת צדקה היו שתמחו ושאלו (אלשיך בפרשתנו): אם האדם נותן צדקה על מנת לקבל גמול, הרי זו מצווה שלא לשמה! מנגד, אומרים חז"ל בברור: "האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני או שאהיה בן העולם הבא – הרי זה צדיק גמור" (פסחים ח ע"א). בין שלל דעות אלה, לכאן ולכאן, נראה שהפסוק במשלי והאמונה העממית שהנתינה תמיד תלווה בקבלה חזרה (פיסית או רוחנית), ניצחו.

¹² ראו סיפור דומה אך שונה בגמרא בבא בתרא י ע"א, על העימות של ר' עקיבא עם טורנוסרופוס בנושא היחס לעניים ומצוות צדקה שאולי נראתה מוזרה בעיני תרבות יוון רומא: "וזו שאלה שאל טורנוסרופוס הרשע את ר"ע: אם אלהים אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסם? א"ל: כדי שיעזובו אנו בהן מדינה של גיהנם". ושם הוויכוח הולך בדרך שונה, מדוע יש עוני בעולם ומה מידת המחויבות שלנו להילחם בו, עד כדי שמי שנותן צדקה כאילו 'חוטף לקב"ה את המצווה' וממלא את תפקידו. ראו שם שהעניין מתגלגל עד נושא הבחירה של העם היהודי כבנים לקב"ה. ראו דברינו **ר' עקיבא וטורנוסרופוס הרשע**.

¹³ עשינו עוד תחנה קטנה לפני חזרה אל הגלגל, עוד על הנתינה והקבלה. בין העני ובין העשיר, בין המקבל ובין הנותן, עומד מי שאמר והיה העולם. אמר ועשה וברא עולם שיש בו עניים, אבל יש בו גם עשירים שיכולים לפרנס אותם. עולם שיש בו מספיק משאבים לכל, מספיק "לחם לאכול ובגד ללבוש" לכולם, אלא שמשאבים אלה אינם מתחלקים בשווה. התיקון שמוטל על האדם הוא באמצעות הצדקה, הוא מצווה חברתית מהמעלה הראשונה, "מצווה מושכלת היא", כלשון רבינו בחיי בפירושו לפסוק שלנו בפרשתנו. אבל בתפיסה הדתית של התורה, יש כאן גם מעורבות, התערבות אנושית וערבות של המקום. צדקה היא מצווה בין אדם לחברו שעוברת דרך המקום. זאת ועוד, "קייממך הכל ומיידך נתנו לך", אומר דוד בתפילתו (דברי הימים א כט יד). הקב"ה לא רק ערב שתקבל חזרה את המתת או ההלוואה שנתת לעני, המתת הוא בעצם לא שלך. וזה טיעון נוסף שיכול היה רבן גמליאל לענות לפילוסוף. ראו בראשית רבתי פרשת תולדות עמוד 108: "אם נתת צדקה, לא משלך אתה נותן אלא משל הקב"ה, שנאמר: לי הכסף ולי הזהב (חגי ב ח). וכן דוד אמר: כי ממך הכל ומיידך נתנו לך". ראו שוב דברינו **מידך נתנו לך** בפרשת ויקהל.

¹⁴ ספר ויקרא קדם לספר דברים, אך ספר שמות קדם לשניהם. לפיכך נחזור אל הגלגל החוזר בעולם דרך מדרש שמות רבה (למרות שבסדר הכרונולוגי של המדרשים ויקרא רבה קודם לשמות רבה). בשני הספרים, שמות וויקרא, מצוות הצדקה היא במתן הלוואה ללא ריבית (שמות כב כד-כו, ויקרא כה לה-לז), שזו מעלת הצדקה השמינית והגדולה ביותר כלשון הרמב"ם בהלכות מתנות עניים

שהוא עשיר היום, הוא עשיר למחר; ולא מי שהוא עני היום, עני למחר. למה? שגלגל הוא בעולם, שנאמר: "כי בגלגל הדבר הזה" (דברים טו י). א"ר אחא: גלגל הוא בעולם¹⁵. ... אשריו כל מי שידו פשוטה לעניים. ראה מה כתיב: "עשיר וְרָשׁ נִפְגְּשׁוּ עִשָּׂה כָּלָם ה' (משלי כב ב), וכן: "רָשׁ וְאִישׁ תִּכְכֵּים נִפְגְּשׁוּ מֵאִיר עֵינֵי שְׁנֵיהֶם ה' (משלי כט יג). "רש" - זה שהוא רש בנכסים. "ואיש תככים" - זה שהוא עושה בפעולה. כיצד? עני שפשט ידו ובעל הבית רוצה ליתן לו - "מאיר עיני שניהם ה' - זה עשיר קנה חיי העולם הבא וזה עני קנה חיי העולם הזה. ועני שפשט ידו ואין בעל הבית רוצה ליתן לו - "עושה כולם ה' - מי שעשה את זה עשיר הוא עתיד לעשותו עני ומי שעשה את זה עני הוא עתיד לעשותו עשיר¹⁶.

ויקרא רבה לד ט פרשת בהר - גלגל האנטליה

אמר ר' נחמן: "כי בגלגל הדבר הזה" - העולם הזה דומה לגלגל של אֶנְטֶלְיָה: שמתמלא - מתרוקן ושמתרוקן - מתמלא¹⁷.

תורה תמימה הערות דברים טו לח - היבט ייחודי של מצוות צדקה

מפרש בגלגל הדבר - בגלגל הדבור שכן רגילין חז"ל לדרוש הלשון דבר במובן דבור ... וכלל הענין משונה מצות צדקה משאר המצוות, כי כל המצוות אם לא עשאו בעצמו אף על פי שסיבב לאחרים שיעשו בכ"ז לא יצא, כמו תפילין ציצית ולולב וכדומה, אבל מצות צדקה כל פרט הנעשה בזה ואף כי באמירה בעלמא, כמו דמפרש, נחשב לפרט וסניף ממצוות צדקה¹⁸.

פירוש חתם סופר (תורת משה) על הפרשה - הגלגל סובב לכיוון הלא נכון

"מעשירי בני עמנו יוסף ה' עליהם כברכתו אשר ברך אותם", זה דרכם דרך צדיקים לפזר ולבזבז מנכסיהם במתן עניים ... "אכן ראה זה רעה חולה החל הנגב מנוגב מכל טוב, בגשת ימים אשר אין בהם חפץ לעניי עמנו"¹⁹.

פרק י הלכה ז: "שמונה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו. מעלה גדולה שאין למעלה ממנה, זה המחזיק ביד ישראל שֶׁמֶךְ ונותן לו מתנה או הלואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות וכו'". ובלשון ספרא בהר פרשה ה: "כי ימוך אחיך ומטה ידו עמך - אל תניחנו שירד". בספר דברים, בפרשתנו, מדובר על צדקה של מתן נדבה לעני ולאביון. זו התוספת של ספר דברים (ראו שוב הערה 1 לעיל) והחזרה לספרים שמות וויקרא מזכירה לנו את מעשה הצדקה הטוב מכולם. גם דרשות מתגלגלות בעולם ומה שנזכר בגמרא שבת כמדרש תנאים בשם ר' ישמעאל, מובא כאן בשם ר' אחא האמורא. וזכה דורנו לחקר עולם המדרש וגלגולי נוסחיו כפי שלא זכו דורות קודמים ואשרינו שאנו שואבים מבארות מים חיים, מספרים ומאגרי מידע מוגהים ומבוארים.

¹⁶ שני מוטיבים כאן: מפגש הידיים והגלגל. על מוטיב מפגש הידיים, ראו מדרש תנאים לדברים פרק טו פסוק ח: "כי פתח תפתח - היה ר' יונתן בן יוסף אומר: הנותן מתוך הדוחק, סופו ליתן מתוך העושר. והחושך מתוך העושר, סופו לחשוך מתוך הדוחק. שתי ידיה הן: אחת עליונה ואחת תחתונה. העליונה פתוחה ליתן והתחתונה פתוחה ליטול. והנותן צריך ליתן הודאה לפני המקום שנותן ואינו נוטל, שנאמר: כי פתח תפתח - פתח עד שלא תפתח. פתח ידך ליתן עד שלא תפתח ידך ליטול. כדרך שאתה פותח, כך פותחין לך: יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (כח יב). נמצא כל העושה צדקה מרויח לעניים ומרויח לכל העולם כולו". (מרויח כאן הוא כמו מתרווח, ראו הגשם שמתביא הרווחה לעולם). עוד על הגלגל הוא בגלגל, ראו תנחומא פרשת משפטים סימן טו: "כי בגלגל - כי בעבור או למען או בשביל או תחת הדבר הזה לא נאמר, אלא בגלגל. אני עשיתי אותך עשיר ואותו עני. אם אין אתה נותן לו אני הופך את הגלגל ואעשה אותך עני ואותו עשיר". ובילקוט שמעוני פרשת משפטים רמז שני: "אמר הקב"ה ... אני עשיתי אותך עשיר ואותו עני, אל תעני לי שאחזיר את הגלגל ואעשה אותך עני". ראו אף מתגלגל הגלגל גם מבחינה לשונית וציורית במדרשים ובפרשנים לדורותיהם. בילקוט שמעוני פרשת בהר רמז תרסה: "כי בגלגל הדבר הזה - מתגלגל הוא ועובר על הכל". ובפירוש תולדות יצחק בפרשתנו: "הכוונה לפי שאמר כי בגלגל הדבר הזה ואמר חז"ל [שבת קנא ב] מאחר שהוא כן הגלגל קצתו למעלה לראשנו וקצתו כאילו למטה". דימוי אחרון זה מצביע על עמדת הצופה מהצד ומביע, כך נראה לומר, את הייחול של כולנו למצוא מקום טוב באמצע, לעמוד מהצד, ולא להיסחף בגלגל.

¹⁷ מדרש ויקרא רבה, הקודם היסטורית לשמות רבה, מוסיף לדרשתו של ר' ישמעאל על הגלגל החוזר בעולם, תמונה ריאליטית שכל עובד אדמה וכל עובר אורח בארץ ישראל של אז (ובארצות שכנות כמצרים ובבל) מכיר. גלגל האנטליה המשמש לשאיבת מים בכדים או מיכלים קטנים. מדרש ויקרא רבה בפרשה לד שם, ומדרש רות רבה בפרשה ה, מרחיבים מאד בתיאור היחסים ההדדיים של העשיר והעני, חלקם מאיימים ומתעמתים, חלקם אפילו לא מהסס לציין את העניים הרמאים, וחלקם גם מפויסים, משלימים ומתארים נתינה הדדית, של מים שעוברים בנחת מכד לכד. ראו רות רבה ה ט: "תני בשם ר' יהושע: יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני, העני עושה עם בעל הבית, שכן אמרה רות לנעמי: שם האיש אשר עשיתי עמו היום, ולא אמרה: אשר עשה עמי ... הרבה פעולות והרבה טובות עשיתי עמו בשביל שהאכילני פרוסה אחת". וכבר הארכנו במוטיבים אלה בדברינו **מצוות צדקה** בפרשת בהר ובדברינו **ארבע שיטות בחסד** במגילת רות. והפעם נעצור כאן ונתבונן בחיבור של חיי החקלאות בארץ ישראל עם עולם המדרש.

¹⁸ בסוף דף חזרנו למדרש ספרי בו פתחנו, לחלק הדרשה שמדגיש את המילה "הדבר" שבפסוק, היינו שגם הדיבור הוא חלק מהמצווה. לא רק דיבור ופיוס לעני, אלא גם דיבור לדיבור - דיבור מדרבן לאחרים, שיתנו ושידברו עם אחרים שיתנו. בקיצור, לארגן ולפעול לטובת העניים כמו למשל לשבת בוועד צדקה נוסף לנתינה האישית. תכונה זו אינה קיימת במצוות כמו תפילין, ציצית, סוכה וכו'. במבט נוסף נראה שהקו המפריד הוא בין מצוות שבגופו של אדם ובין למקום ובין מצוות של הציבור כגון: דאגה למנין, בניית מקווה, תיקוני דרכים ומתקני ציבור (התנדבות למשמרות בטיחות) וכו' שגם בהם כמו במצוות צדקה "גדול המעשה יותר מן העושה, וכל מי שמסייע בהם, נחשב לו למצווה. ואולי כך גם בכל מצוות גמילות חסדים: ביקור חולים, נישוח אבלים וכו'.

¹⁹ חתם סופר מתאר כאן את התדרדרות יחס העשירים לעניים ולצרכי ציבור. ביד האחת הוא מונה את שבחם של העשירים (מדורות עברו*, וביד השנייה הוא קובל על ירידת הדורות ואטימות עשירי דורו לסבלם שח העניים ולצרכי הציבור. הסיבה לכך היא

גלגלי אנטיליה לשאיבת מים²⁰

הגלגל העליון, הנמצא בנאות קדומים, מתאים לתיאור שבמדרש ויקרא רבה ושמות רבה הנ"ל. הגלגל השני, התחתון מזכיר את מוטיב הסולמות המתואר בבראשית רבה סח ד, אמנם בהקשר קצת אחר: "הקב"ה יושב ועושה סולמות משפיל לזה ומרים לזה ומוריד לזה ומעלה לזה". כך או כך, כדים מסתובבים או סולמות עולים ויורדים, הכל מחלקים מים להרות נפש אדם ובהמה.

שבת שלום מחלקי המים

שהעשירים מבינים את הגלגל החוזר בדיוק ההפך ממה שהגדירו חז"ל. אם אכן הגלגל עשוי להתהפך, אז חשוב שנחסוך ונדאג ראשית כל לעצמנו לימים זמנים קשים ולא נסמוך על העני של היום שיתעשרו ויפרנסו אותנו מחר. אכן, גלגל חוזר ומסתובב לכל כיוון שתרוצו.

²⁰ אנטיליה או אנטיליה היא מילה שמקורה ביוונית ἀντλήν (antlein) ופירושה לשאוב (מים) (מילון אבן שושן). גלגל אנטיליה הוא מתקן שמסובב או מעלה ומוריד מיכלי מים קטנים שמתמלאים כשהם למטה ובאים במגע עם מקור המים (נחל, מעיין, מאגר), עולים ונשפכים כשהם מתחילים בירידה חזרה למטה אל מתקן המים המשמש להשקיה (תעלה, צינור, מאגר). ראו [שחזור באר האנטיליה של מזכרת בתיא](#).